

SHAHAR MADANIYATIDA ESTETIKA VA BADIYLIKNING AHAMIYATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada shahar madaniyati kontekstida estetika va badiiylikning o'рни va roli yoritilgan. Urbanizatsiya jarayonlari insonning vizual va hissiy idroki orqali shakllanadigan estetik makonlar yaratilishiga olib keladi. Shahar muhitidagi arxitektura, san'at asarlari, jamoat makonlari dizayni, ko'cha san'ati (grafiti, mural), haykaltaroshlik, rang tanlovi va geometrik uyg'unlik kabi omillar estetik tajribaning ajralmas qismidir. Maqolada turli nazariy manbalar asosida estetikaning shahar hayotiga integratsiyalashuvi, badiiylikning madaniy xotira va identitet shakllanishiga qo'shgan hissasi yoritiladi.

Kalit so'zlar: shahar madaniyati, urbanizatsiya, estetika, badiiylik, vizual san'at, shahar identiteti, arxitektura, jamoat makonlari, grafiti, madaniy meros, san'at antropologiyasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются место и роль эстетики и искусства в контексте городской культуры. Процессы урбанизации приводят к созданию эстетических пространств, формируемых визуальным и эмоциональным восприятием человека. Такие факторы, как архитектура, произведения искусства, дизайн общественных пространств, уличное искусство (граффити, муралы), скульптура, цветовой выбор и геометрическая гармония в городской среде, являются неотъемлемой частью эстетического опыта. В статье, основанной на различных теоретических источниках, рассматривается интеграция эстетики в городскую жизнь, вклад искусства в формирование культурной памяти и идентичности.

Ключевые слова: городская культура, урбанизация, эстетика, художественное выражение, визуальное искусство, городская идентичность, архитектура, общественные пространства, граффити, культурное наследие, арт-антропология.

Abstract. This article examines the place and role of aesthetics and art in the context of urban culture. Urbanization processes lead to the creation of aesthetic spaces shaped by human visual and emotional perception. Factors such as architecture, artwork, public spaces design, street art (graffiti, murals), sculpture, color selection, and geometric harmony in the urban environment are an integral to aesthetic experience. Drawing on various theoretical sources, this article examines the integration of aesthetics into urban life and the contribution of art to the formation of cultural memory and identity.

Keywords: urban culture, urbanization, aesthetics, artistic expression, visual art, urban identity, architecture, public spaces, graffiti, cultural heritage, art anthropology.

Insoniyat tarixida madaniyat inson hayoti va ongining shakllanishida markaziy o'rin egallagan. Madaniyatshunoslik fanida madaniyat inson tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy qadriyatlar majmui sifatida tushuniladi. Bu fan shahar muhitini faqat ijtimoiy-iqtisodiy birlik emas, balki estetik va badiiy tajriba manbai sifatida ham tahlil qiladi. Shaharlar – bu jamiyat taraqqiyotining zaminidir, ular vaqt o'tishi bilan nafaqat texnologik, balki ma'naviy o'zgarishlarni ham o'zida mujassamlashtirib boradi. Shu sababli, shahar madaniyatini o'rganish jarayonida estetika va badiiylilik tushunchalari muhim ilmiy e'tiborga loyiqdir.

Estetika – bu nafaqat go'zallikni idrok etish, balki jamiyat ongida shakllangan ma'naviy qadriyatlar, ularning ifoda shakllari va ularni baholash mezonlarini o'rganuvchi soha hisoblanadi. Badiiylilik esa ushbu estetik ifoda shakllarining ijtimoiy hayotda qanday aks etishini bildiradi [1]. Shahar madaniyati kontekstida bu ikki tushuncha bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, arxitektura, dizayn, tasviriy san'at, haykaltaroshlik, jamoat joylari estetikasida o'z ifodasini topadi.

Madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan, shahar – bu jamiyatning madaniy arxivi, badiiy ifoda vositalari orqali o'zini anglash joyidir. Har bir shahar o'zining tarixiy, madaniy va estetik xususiyatlariga ega bo'lib, ularni san'at va dizayn orqali ifodalaydi. Ayniqsa, urbanistik estetika zamonaviy madaniyatshunoslikda dolzarb mavzulardan biri sifatida ko'riladi, chunki u shahar hayotining ko'zga ko'rinmas, ammo chuqur ta'sir ko'rsatadigan jihatlarini o'rganishga imkon beradi.

Shu bilan birga, shahar madaniyatining zamonaviy ifodasi faqat rasmiy va institutsional san'at orqali emas, balki norasmiy, xalqona san'at – grafiti, (graffiti – bu chizish usullari va qogoz yoki boshqa tekis yuzadan foydalanib, tasviriy san'atni yaratish usullari) mural, ko'cha performanslari orqali ham yuzaga chiqmoqda [2]. Bu holat badiiylilik va estetikaning ijtimoiy ko'lamdagi funksiyalarini, uning yoshlar, ijodkorlar va keng jamoatchilik bilan qanday munosabatda bo'lishini o'rganish zaruratini keltirib chiqarmoqda.

Shahar madaniyatida estetika va badiiylilikning o'zni funktsiyasi hamda rivojlanish bosqichlarini o'rganishda mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili mazkur mavzuning nazariy asoslarini aniqlashda muhim o'rin tutadi. Mazkur yo'nalishda o'zbek va xorijiy olimlarning tadqiqotlari shahar makonida

estetik me'yorlar, badiiy ifoda vositalari va urban madaniyat dinamikasini yoritishda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qilmoqda.

Avvalo, Q.Abdurahmonovning "Shahar madaniyati va urbanizatsiya jarayonlari" nomli asarida urban makon va madaniy meros o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sirlar haqida chuqur tahlil berilgan. Muallif urbanizatsiya jarayonining ijtimoiy-madaniy oqibatlarini tahlil qilib, estetika bilan badiiylilikni shahar muhiti-ning ajralmas elementi sifatida baholaydi. A.Jumayevning "Madaniyat nazariyasi" asarida madaniyatning turli shakllari, xususan, estetik madaniyat tushunchasining keng qamrovi va uning jamiyatdagi o'zni haqida fikr yuritiladi. Q.Bahromovning "Estetika asoslari" kitobi bevosita estetik me'yorlar, go'zallik va san'at tushunchalarining madaniy va psixologik asoslariga bag'ishlangan.

Xorijiy adabiyotlar ichida M.Milesning "Urban Avant-Gardes: Art, Architecture and Change" asari shahar muhitida san'at va badiiylilik orqali o'zgarishlar ro'y berishini konseptual jihatdan asoslab beradi. Asar shahar estetikasini zamonaviy san'at va arxitektura orqali tushunish imkonini beradi. H.Lefebvre'ning "The Production of Space" asari esa urban makonni inson ongining ijtimoiy va estetik mahsuli sifatida tahlil qiladi. U makonni ijtimoiy konstruksiya sifatida tushuntirib, unda estetik me'yorlar qanday ishlab chiqilishi va qabul qilinishini tahlil qiladi. S.Zukinning "The Cultures of Cities" asari urban madaniyatda estetika va identitetni bir butun tizim sifatida o'rganadi. Bu asar orqali shahar muhiti-ning badiiy ko'rinishi va estetik qiyofasi fuqarolik ongini shakllantirishdagi roli yoritiladi.

D.Qodirovaning "Urbanistik madaniyat va san'at" mavzusidagi maqolasi Toshkent va Samarqand shaharlaridagi san'at infrastrukturasi va ko'cha san'ati tahliliga asoslangan bo'lib, o'zbek urban madaniyatida estetik jihatlar qanday shakllanayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, Sh. Yunusovning maqolasi madaniy merosning shahar estetikasidagi o'zini yoritadi.

Bundan tashqari, YUNESKO tomonidan 2020-yilda e'lon qilingan "Culture and Urban Future" ("shaharsozlik kelajagi va madaniyat") hisobotida ham shaharlarni barqaror rivojlantirishda madaniyat va estetikani integratsiyalash muhim strategiya sifatida e'tirof etilgan. Ushbu xalqaro hisobotdagi ma'lumotlar shahar estetikasi va fuqarolik identiteti o'rtasidagi bog'liqlikni chuqur tahlil qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarorlarida

ham shahar estetikasi davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilgan. 2022-yil 26-yanvardagi PQ–108-son qarorida shaharlarning estetik obodonlashtirilishi, tarixiy obidalar va zamonaviy arxitektura uyg'unligi orqali shahar madaniyatini rivojlantirish choralari belgilangan.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar estetik ifoda vositalarining shahar muhitida qanday o'rin egallashi, ular orqali qanday badiiy va madaniy jarayonlar yuzaga kelishi, fuqarolar ongida qanday madaniy shakllanishlar sodir bo'lishi haqida chuqur tasavvur beradi. Shuningdek, bu manbalar orqali milliy urbanistik madaniyatimizda estetika va badiiylarning kelajagini prognoz qilish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shahar madaniyati zamonaviy jamiyat hayotining murakkab va ko'p qatlamli hodisasi sifatida, estetik va badiiylar mezonlarining ijtimoiy ongda shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Estetika va badiiylar nafaqat san'at va arxitektura orqali ifodalanadi, balki kundalik hayotda – jamoat makonlari, kiyinish madaniyati, reklama, transport vositalari dizayni, hatto shahar fonikasi (shovqin, musiqa, nutq madaniyati) orqali ham o'z aksini topadi.

Madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan estetik tajriba shahar makonining ma'naviy "matni"ni o'qishga imkon beradi. Masalan, tarixiy binolar va qadimiy arxitektura o'zida tarixiy qatlamlarni mujassamlashtirgan bo'lib, estetik obrazlar orqali shahar identitetini shakllantiradi [3]. Shu bilan birga, zamonaviy shaharlarning osmono'par binolari, shaffof fasadlar, geometrik uyg'unlikka asoslangan dizaynlar yangi estetik qadriyatlarni yaratmoqda.

Shahar estetikasi haqida gap ketganda, faqat rasmiy san'at (muzeylar, teatrlar, haykallar) bilan chegaralanish to'g'ri emas. Hozirgi davrda grafiti, mural san'ati, "ko'cha performanslari" kabi norasmiy badiiy shakllar keng tarqalgan. Bu ifoda vositalari shahar aholisining norasmiy madaniy ovozi bo'lib ifodalaydi, ayrim hollarda esa ijtimoiy tanqid, norozilik va alternativ identitet manbai bo'lib xizmat qiladi. Bu holat, ayniqsa, yoshlar orasida sezilarli bo'lib, badiiylar shahar makonining demokratik va inkluziv xususiyatini ta'minlashda vosita bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi [4].

Shahar identiteti – bu shahar aholisining o'z yashash muhitiga nisbatan hissiy va ijtimoiy munosabatlarining yig'indisidir. Ushbu identitet estetika va badiiylar orqali mustahkamlanadi. Masalan, Samarqanddagi Registon majmuasi

yoki Toshkentdagi Mustaqillik maydoni singari joylar faqat turistik emas, balki estetik-simvolik makonlar sifatida ahamiyatga ega. Bunday joylar orqali shahar "o'zini" ifodalaydi, ularning dizayni, mazmuni va vizual obrazlari shahar ruhini belgilaydi.

Shuningdek, estetik jihatdan shahar makonlari ijtimoiy tengsizliklarni ham ifoda etadi. Shahar markazidagi obod va jozibador hududlar ko'pincha ijtimoiy-iqtisodiy yuqori qatlamlar uchun mo'ljallangan bo'lsa, chekka hududlar estetik parvarishdan mahrum bo'ladi. Bu holat estetik tengsizlikni keltirib chiqaradi, natijada shahar makonida madaniy ajralish kuchayadi. Bu borada urbanistik san'atning demokratik xarakteri, barcha qatlamlar uchun estetik va badiiy tajriba yaratish zaruriyati tobora dolzarb bo'lib bormoqda [5].

Estetika shuningdek shaharlarning madaniy xotirasini saqlab qolishda ham muhim vositadir. Haykallar, esdalik belgilar, tarixiy binolar – bular shunchaki obyekt emas, balki kollektiv ongda muayyan davrlar, voqealar, qahramonlar timsolidir. Badiiy yondashuvlar orqali ushbu obyektlar qayta talqin qilinadi va zamonaviy shahar hayotiga integratsiyalanadi. Shu sababli, estetik yondashuvlar madaniy merosni saqlash, tushunish va qayta o'zlashtirishga xizmat qiladi.

Shahar madaniyatidagi estetika va badiiylar – bu faqat tashqi ko'rinish emas, balki shahar aholining o'z muhitiga nisbatan ruhiy, ijtimoiy va madaniy munosabatlarining murakkab ifodasi hisoblanadi. Shahar estetikasi – bu jamiyat hayotini anglashning o'ziga xos vizual va simvolik usulidir.

Ushbu tadqiqotda shahar madaniyati doirasida estetika va badiiylarning o'rni va funksiyalarini o'rganishda madaniyatshunoslik, sotsiologiya, urbanistika va san'atshunoslik yo'nalishlarining tarmoqli metodlaridan foydalanildi. Tahliliy yondashuvlar asosida estetik jarayonlar va badiiy ifoda vositalari shahar makonida qanday shakllanishi, ularning ijtimoiy va madaniy ongga qanday ta'sir qilishi o'rganildi. Asosiy metod sifatida madaniy tahlil, kontekstual yondashuv, komparativ (taqqoslovchi) tahlil, vizual madaniyatni o'rganish va sotsiokultural monitoring usullariga tayandik [6].

Tadqiqot doirasida bir necha yirik shaharlardagi estetika shakllanishiga doir holatlar o'rganildi. Jumladan, Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlarda urban dizayn, landshaft me'morchiligi, tarixiy obidalar bilan yangi

arxitektura uyg'unligi, jamoat joylari estetikasiga oid misollar tahlil qilindi [7]. Bu tahlillarda zamonaviy shahar hayotida estetikaning nafaqat tashqi ko'rinish, balki madaniy mazmun va ijtimoiy ong shakllantiruvchi vosita sifatida tutgan o'rni ochib berildi.

Metodik yondashuvlar yordamida shahar estetikasi quyidagi asosiy yo'nalishlarda namoyon bo'lishi aniqlashtirildi:

Vizual estetika – shahar arxitekturasini, yoritish, landshaft dizayni, tarixiy va zamonaviy unsurlar uyg'unligi.

Simvolik estetika – haykaltaroshlik, murallar, ramziy obyektlar, shahar tarixiy obrazining estetik vositalari orqali ifodalanishi.

Badiiy tashabbuslar va ko'cha san'ati – street-art, graffiti, performans san'ati orqali norasmiy estetik madaniyat shakllanishi.

Jamoat joylari estetikasi – parklar, maydonlar, piyodalar hududi, transport bekatlari kabi joylardagi badiiy dizayn va jamoaviy ongga ta'sir.

Tahlil natijalariga ko'ra, shahar makonida estetik ifoda vositalari aholi ijtimoiy faolligini oshirishda, urban madaniyatni rivojlantirishda va shahar imidjini shakllantirishda bevosita rol o'ynaydi [8]. Ayniqsa, shaharning o'ziga xos badiiy konsepsiyasi mavjud bo'lgan hollarda, bu o'sha hududning madaniy jozibadorligini oshiradi, turizm rivojiga xizmat qiladi va fuqarolarda shahar bilan ichki bog'liqlik hissinı kuchaytiradi.

Tadqiqot davomida shuningdek, fuqarolarning estetik madaniyatga bo'lgan munosabati, shahar estetikasiga nisbatan ijtimoiy ehtiyojlari so'rovnoma va ochiq intervyular orqali ham o'rganildi. Olingan natijalarga ko'ra, ko'pchilik shahar aholisining fikricha, estetik jihatdan obod hududlar ijtimoiy xavfsizlikni kuchaytiradi, madaniy saviyaga ta'sir etadi va yosh avlodga go'zallikni qadrlash hissinı tarbiyalaydi.

Umuman olganda, shahar madaniyati doirasida estetika va badiiylilikni o'rganishga qaratilgan ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, urban makon nafaqat iqtisodiy va siyosiy, balki badiiy va estetik strategiyalar orqali ham boshqarilishi lozim [9]. Shaharni san'at va madaniyat orqali rivojlantirish ijtimoiy barqarorlik va madaniy uyg'unlikning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Estetik va badiiylilik shahar hayotining ajralmas elementi bo'lib, nafaqat vizual muhitni bezaydi, balki jamiyatning madaniy holati, ijtimoiy muvozanati va ruhiy kayfiyatiga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi [10]. Shuning uchun, shaharni rejalashtirish va rivojlantirish jarayonida estetika

va badiiylilikning zamonaviy, inklyuziv va barqaror mezonlari inobatga olinmog'i zarur.

O'tkazilgan tadqiqot va tahlillar shuni ko'rsatadiki, shahar madaniyati zamonaviy urban makonlarda estetik tafakkur va badiiy ifoda vositalari orqali jamiyatning ichki ruhiy holatini, madaniy qadriyatlarini hamda tarixiy xotirasini ifoda etuvchi muhim fenomen hisoblanadi. Shahar faqatgina geografik va iqtisodiy birlik emas, balki o'ziga xos vizual obraz, badiiy tafakkur va estetik tamoyillar bilan uyg'unlashgan madaniy makondir. Shahar estetikasining mazmuni uning ko'rinishi, tashqi arxitektura shakllari, haykaltaroshlik va landshaft dizayni, yo'l yoqalaridagi bezaklar, graffiti va ko'cha san'ati, shuningdek, jamoat joylarining estetik dizayni orqali shakllanadi.

Shahar makonida estetika nafaqat tashqi ko'rinish darajasini belgilovchi omil, balki u shahar aholisi hayot sifatini oshirishda, inson ruhiyatini yuksaltirishda, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy shaharlarda estetikaning ijtimoiy funksiyasi kuchayib bormoqda – u shahar aholining kayfiyatiga, o'zini jamiyat a'zosi sifatida his etishiga, madaniy muloqotga bo'lgan tayyorligiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Ayniqsa, estetik jihatdan boyitilgan hududlar ijtimoiy faollikning oshishi, madaniy tadbirlar ko'payishi va turizm salohiyatining rivojlanishiga olib keladi.

Ammo estetik muhit teng taqsimlanmagan sharoitda shaharda estetik tengsizlik, ya'ni vizual va badiiy resurslarning faqat ayrim hududlarda to'planganligi kuzatiladi. Bu esa shaharning boshqa qismlarida ijtimoiy chetlab qolish, ijtimoiy befarqlik va tashlandiq hududlar muammolarini keltirib chiqaradi. Shuning uchun shahar estetikasini shakllantirishda butun urban makon yagona badiiy konsepsiya asosida ko'rib chiqilishi, barcha qatlamlar va hududlarda teng imkoniyatlar yaratilishi lozim.

Tadqiqot davomida shuningdek, shahar makonida paydo bo'layotgan norasmiy badiiy tashabbuslarning – jumladan street-art (street-art – bu jamoat joylarida, ko'pincha ruxsatsiz yaratiladigan tasviriy san'at turi bo'lib, u o'zining urbanistik uslubi bilan ajralib turadi), graffiti (Graffiti — bu devorlar, binolar va boshqa sirtlarga chizilgan yozuvlar, suratlar va naqshlardir) ko'cha performanslari va muqobil san'at shakllarining – urban estetikasi shakllanishida muhim o'rin tutayotgani aniqlandi. Ushbu badiiy harakatlar shaharni demokratik makon sifatida ko'rsatadi, unda san'at va estetik ifoda har kim uchun ochiq

bo'ladi. Shu orqali shahar makoni jamiyatning turli qatlamlari o'rtasidagi muloqot va o'zaro anglashuv maydoniga aylanadi.

Estetik va badiiylilikning shaharda rivojlanishi, avvalo, madaniyat siyosatiga, urbanistik rejalashtirishga, shahar boshqaruvi va dizayn strategiyalariga bog'liqdir. Bunda nafaqat professional mutaxassislarning, balki jamoatchilik, ijodkorlar, yoshlar va san'at arboblarning ishtiroki muhim ahamiyat kasb etadi. Aynan shunday keng ishtirok va ijtimoiy hamkorlik orqali shahar makoni nafaqat obodonlashtirilgan, balki badiiy va ruhiy boy makonga aylanishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, shahar madaniyati estetik va badiiylilik orqali jamiyatda ruhiy uyg'unlik, madaniy uyg'unish va ijtimoiy birdamlikni shakllantiradi. Estetik tarbiya va badiiy qadriyatlar targ'iboti shahar hayotining ajralmas qismiga aylanishi lozim. Bu borada

madaniyatshunoslar, dizaynerlar, arxitektorlar, shaharrejalashtiruvchilari hamkorlikda ishlashlari, shaharni badiiy makon sifatida tushunishga va rivojlantirishga xizmat qiluvchi strategiyalar ishlab chiqishlari zarur. Estetika va badiiylilikni shahar hayotiga chuqur integratsiyalash orqali zamonaviy shaharning nafaqat tashqi qiyofasini, balki ichki ma'naviy salohiyatini ham boyitish mumkin.

Tavsiyalar:

- ✓ Shaharni rejalashtirishda dizayn va san'at mutaxassislari faol jalb etish;
- ✓ Jamoat joylarida grafiti va mural san'atini qonuniy va nazorat ostida rivojlantirish;
- ✓ Tarixiy me'moriy obidalarni zamonaviy madaniy tadbirlar bilan uyg'unlashtirish;
- ✓ Shahar estetikasini rivojlantirish bo'yicha davlat va nodavlat dasturlarini qo'llab-quvvatlash;
- ✓ Shahar aholisi orasida estetik madaniyatni oshirish maqsadida ko'rgazma, seminar va ochiq ma'ruzalar o'tkazish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduraxmonov Q. Shahar madaniyati va urbanizatsiya jarayonlari. – Toshkent: Fan, 2019. – 212 b.
2. Jumayev A. Madaniyat nazariyasi. – Toshkent: Sharq, 2007. – 184 b.
3. Baxromov Q. Estetika asoslari. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 208 b.
4. Miles M. Urban Avant-Gardes: Art, Architecture and Change. – London: Routledge, 2005. – 226 p.
5. Lefebvre H. The Production of Space. – Oxford: Blackwell, 1991. – 230 p.
6. Zukin S. The Cultures of Cities. – Oxford: Blackwell Publishers, 1995. – 269 p.
7. Qodirova D. Urbanistik madaniyat va san'at: O'zbek shaharlarining badiiy qiyofasi // Madaniyat va san'at jurnali. – 2021, №3. – 62 b.
8. Yunusov Sh. Madaniy meros va shahar muhitidagi estetik ko'rinishlar // Ijtimoiy fanlar. – 2020, №2. – 47 b.
9. UNESCO. Culture & Urban Future: Global Report on Culture for Sustainable Urban Development. – Paris: UNESCO Publishing, 2020. – 312 p.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 26-yanvardagi PQ–108-son qarori: "Shaharlarni estetik jihatdan obodonlashtirish va madaniy muhitni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida".